

KUGLER JÓZSEF*

A BÉKÉS-CSANÁDI SZLOVÁK PARASZTCSALÁDOK CSEHSZLOVÁKIAI LETELEPÍTÉSE A LAKOSSÁGCSERE KERETÉBEN (1945–1948)

THE BEKES-CSANÁD SLOVAKIAN PEASANT FAMILIES RESETTLEMENT IN CZECHOSLOVAKIA UNDER THE POPULATION EXCHANGE (1945–1948)

ABSTRACT

In 1947 on April 12, that is now 65 years ago that actually, the Hungarian-Czechoslovakian population exchange has been started. 60 to 70 rail-car trains departed and arrived to the Slovaks and Germans inhabited settlements in Hungary and also to the villages and small towns of "Mátyusföld" and "Csallóköz", the places which were under Czechoslovak sovereignty that time. (The name of the above mentioned - mostly Hungarian-populated geographical area - was Slovak Lowland.) The trains transported all the movable properties (furniture, agricultural tools, livestock) of the families covered by the convention from one State to another. The relocation of the Slovaks in Hungary (as well known) was voluntary, while the Hungarian families living in the Highland were ordered to live their homeland by the Czechoslovak Government. The Slovak authorities wanted to move more and more Hungarian Slovak families with husbanding experiences in to the mentioned area, just to ensure the change of the ethnic composition of this region, to make sure of the continuity of agricultural production. The presentation analyzes the resettlements issues (in Slovakia) of the mentioned families and the locating difficulties of the Highland families arriving to Hungary.

Bevezetés

65 évvel ezelőtt, 1947 áprilisának első napjaiban kezdődött meg a magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezmény tényleges végrehajtása, ettől az időponttól kezdve közel két éven át (téli hónapokat és aratási időszakot leszámítva) naponta indultak az 50–60 vagonból álló, az áttelepülőket és ingóságukat szállító szerelvények egyik országból a másikba. Főként mátyusföldi, csallóközi és Garam menti magyar gazdacsaládok érkeztek a magyarországi németek és szlovákok által lakott településekre, míg kényszerűségből elhagyott lakóhelyeikre, amelyik a II. világháború után került ismét csehszlovák fennhatóság alá, magyarországi, leginkább alföldi, ezen belül is békés-csanádi szlovák földműves családok kerültek.

Az 1990. évi kelet-közép-európai demokratikus átalakulás eredményeként az elmúlt két évtizedben számos monográfia és tanulmány dolgozta fel az említett népességmozgást, feltárva annak sok szempontú ok-okozati összefüggéseit is.¹ Jelen rövid tanulmány is e sokirányú migrációs folyamat egyik elemét, a békés-csanádi szlovákság szlovákiai letelepítésének folyamatát foglalja össze.

* PhD, történész, MTA KRTK Alföldi Tudományos Osztály, Békéscsaba.

Telepítések, telepítéspolitika Kelet-Közép-Európában a XX. században

A telepítések, pontosabban az etnikai szempontú telepítéspolitika a közép-európai államok XX. századi kisebbségpolitikájának egyik meghatározó vonása. Telepítésekkel, amelyeket népességnövelő és gazdaságfejlesztő vagy éppen honvédelmi céllal alkalmaztak, már középkor századaitól találkozunk.² Így egyebek mellett idesorolható a szászok, a jászok és a kunok vagy hajdúk letelepítése a magyar uralkodók által, illetve a Habsburgok védelmi politikáját szolgáló szerb határőrvidék létrehozása is a történelmi Magyarország déli részén. A török uralom alól felszabadult, csaknem teljesen elnéptelenedett alföldi és dunántúli térségek újbóli XVIII. századi benépesítése részben az uralkodóház, részben pedig a régi és az új földbirtokos családok telepítéspolitikájának az eredménye, aminek során a földesurak nemzetiségi és felekezeti különbség nélkül fogadták be a birtokaik megmunkálásához elengedhetetlenül szükséges munkáskezeket.

A dualizmus időszakában a magyar kormányok telepítéspolitikáját kevésbé befolyásolták nemzeti szempontok, vagyis a magyar ajkú népességet alig részesítették előnyben a föld tulajdonjogának megszerzése vagy a parcellázok során.³ A dualizmus évtizedeiben a városok, főként a megyeszékhelyek népességének nemzetiségi-nyelvi összetétele ugyanakkor kisebb-nagyobb változáson ment keresztül, fokozatosan emelkedett a magyarok aránya a nemzetiségi által lakott igazgatási központok többségében, amit részben a tisztviselők betelepítése (beköltöztetése) is erősített az elmagyarosodás mellett.

A trianoni békeszerződés aláírását követően a Magyarországgal szomszédos, kiterjedésükben és népességszámukban is jócskán gyarapodó államok a fennhatóságuk alá került magyarság lélekszámának minél nagyobb arányú csökkentésére törekedtek.⁴ Ennek a politikának része volt egyebek mellett a népszámlálási eredményeknek a nemzetállami érdekek szerinti manipulálása, a magát magyarnak valló népesség állampolgárságának megvonása, lakóhelyéről történő eltávolítása. Ezzel egy időben kezdődtek meg az államnemzeti szempontú telepítések, amelyek a városokat és a vidéki-falusi térségeket egyaránt célba vette. Az új államhatalomhoz kötődő hivatalnokréteget költöztettek be a közigazgatási központokba, míg faluhelyen „nemzeti jellegű” földreformot hajtottak végre, ami leginkább azzal jellemezhető, hogy a többnyire magyar földbirtokosoktól csekély (jelképes) összegért az állam megváltotta (kisajátította) a termőföldet, és azt az „uralkodó” nemzethez tartozó új földbirtokos réteg, köztük a parasztság számára osztotta ki. A szomszédos államokban élő, magukat magyarnak valló egyének viszont így (ha egyébként jogosultak is lettek volna erre), nem juthattak földhöz. Számos új mezőgazdasági telep, kolónia épült a szomszédos államok magyarok lakta térségeiben a felparcellázott egykori nagybirtokon. A telepítésekkel szociális és honvédelmi-határőrizeti feladatokat (dobrovoljácok, grancsárok) is igyekezett megoldani az új államhatalom.⁵

Az első Csehszlovák Köztársaság időszakában is telepes falvak (kolóniák) egész hálózatát hozták az új államalakulat magyar lakta határvidékeire. Az I. világháborút követő telepítések, illetve a földreform tulajdonjogilag kevésbé érintette a birtokos paraszti réteget, inkább a további földszerzési lehetőségtől fosztotta meg őket, bár az első Csehszlovák Köztársaság idején számos településen korlátozott földbirtokos lehetőségekhez jutottak a magyar gazdák is.⁶

A II. világháború alatti területi átrendeződések (bécsi döntések, a Délvidék egy részének visszacsatolása) egy újabb, de rövidebb ideig tartó „magyar érdekeltségű” telepítési hullámot eredményeztek, amivel főként a korábbi telepítéspolitika eredményeinek részleges felszámolását, és egy szűkebb körű nemzeti jellegű földreformot próbált meg a magyar kormányzat elérni. Ennek része volt a bukovinai székelyek haza-, pontosabban a Bácskában történő letelepítése vagy a vitézi birtokok kialakítása is. Azok viszont, akik a korábbi

földreformok kedvezményezettjei voltak, a magyar visszacsatolás miatt kerültek nehéz helyzetbe, és ezért elmenekültek, vagy a magyar kormány utasította ki őket.⁷

A II. világháborút követő években a hatalmi viszonyok és ezzel együtt az egyes államok területi kiterjedése, határai ismét megváltoztak, ami a korábbinál is nagyobb arányú etnikai típusú népeségmozgást idézett elő, felerősödtek ugyanis az egyes államokban a teljes etnikai homogenizációt követelő politikai elképzelések, aminek a háborús vereségből adódóan Közép-Európában mindenekelőtt a kisebbségi sorban élő vagy kerülő németek és a magyarok lettek a szenvedő alanyai. Ezeknek az etnikai homogenizációs terveknek részét képezték a nemzeti irányultságú telepítések is, amelyek leginkább Csehszlovákiára, Jugoszláviára és a Szovjetunióra voltak jellemzőek, de még Magyarországra is begyűrűdzött, ahol a német kisebbség vált annak kárvallottjává.⁸

A II. világháború utáni csehszlovákiai etnikai homogenizáció és telepítéspolitika

A II. világháború után az 1937. évi (a müncheni egyezmény és az I. bécsi döntés előtti) államterületen újjászerveződő Csehszlovákia régi-új politikai elitje a nacionalista csoportosulásoktól a polgári pártokon át egészen a kommunistákig (maga mögött tudva Szövetséges Hatalmak, mindenekelőtt a Szovjetunió támogatását) az egységes, kizárólag csak a csehek és a szlovákok által lakott nemzetállam megteremtését tűzte célul. A politikusok által megfogalmazott elvekkel pedig a többségi nemzethez tartozók nagy része is egyet értett, s így az jelentős társadalmi támogatottságot élvezett. Beneš elnök és köre ugyanis azt a következtetést vonta az első Csehszlovák Köztársaság felbomlásából, hogy a magyarok és a németek hálátlanná váltak az államalkotó nemzettel szemben, nem értékelték kellőképpen a csehszlovák politikusok által megvalósított egyetlen kelet-közép-európai demokráciát, hanem hátba támadták, felbomlasztották a republikát. Ennek az új politikai koncepciónak az első nyilvános megfogalmazása az 1945. április 5-én kihirdetett kassai kormányprogram volt.

A nemzetállami elképzeléseket azonban az 1937. évi államterületen kívánták megvalósítani, ahol több mint hárommillió német, és Kárpátalját is hozzászámítva közel egymillió magyar, továbbá legalább félmillió ruszin is élt. Jóllehet a ruszinokkal, mint a szláv népek egyikével, „különleges” kegyet gyakoroltak a cseh és szlovák politikusok. Egyesülhettek a korabeli megfogalmazás szerint „ösi hazájukkal” Ukrajnával, mivel 1945 nyarán Beneš elnök hálája jeléül felajánlotta a kárpátaljai területeket a Szovjetuniónak. Ezt követően, tehát 1945 nyarán–őszén is még mindig három millió német és háromnegyed millió magyar maradt az államterületen, az ország népességének majdnem harmada. A csehszlovák politikusok igyekeztek nemzetközi támogatást szerezni, hogy homogén nemzetállamukat minél gyorsabban és hatékonyabban meg tudják valósítani. A németek kitelepítéséhez a potsdami konferencián sikerült is megnyerniük a győztes nagyhatalmak támogatását, míg a magyar kérdés rendezését főként a nyugati államok diplomáciai nyomására a kétoldalú (magyar–csehszlovák) tárgyalásoktól várták. Céljaik eléréséhez pedig a korábbi, vagyis az I. világháború utáninál sokkal hatékonyabb telepítéspolitikáját dolgoztak ki, amelyiknek számos egymást erősítő összetevője volt.⁹

Már 1944 ősztől, a Vörös Hadsereg megjelenésétől megkezdődött a korábbi Csehszlovákia területén élő nem szláv ajkú népek üldöztetése, így a mai Kelet-Szlovákia (Bodrogköz, Zemplén) magyar lakosságának egy részét „málenkij robotra” hurcolták el a szovjetek. Az egyoldalú kitelepítés főként a Csehországhoz tartozó ún. Szudéta-vidék német lakosságát, és a Szlovákia területén (Pozsony és környéke, Szepesség) élő ún. kárpáti németeket érintette, és részben a felvidéki magyar kisebbségek lélekszámát is apasztotta.

Elsőként azokat a magyarokat rakta át a határon a fokozatosan kiépülő csehszlovák államhatalom, akik az első bécsi döntést követő években költöztek (tisztviselők, pedagógusok) a visszacsatolt területekre. De számos „öslakos” felvidéki magyart is távozásra kényszerítettek a deportálások vagy a börtönbüntetés kilátásba helyezésével szintén már 1944 őszétől a csehszlovák hatóságok. A magyar források 30–40 ezerre teszik azok számát, akik az említett módon érkeztek a csehszlovák közigazgatás visszaállítását követő hónapokban, nagyrészt ingóságai hátrahagyásával a mai Magyarország területére.¹⁰

A II. világháború nemcsak az emberi életekben okozott iszonyatos veszteséget, igaz ez volt a legfájóbb és egyszersmind pótolhatatlan is, hanem az anyagi javakban is, ezért legtöbb európai országban bevezették közmunka-kötelezettséget, vagyis az állam elrendelhetette, hogy a romok eltakarítását és az újjáépítést a polgároknak sokszor lakóhelyüktől távoli vidéken kell elvégezniük. Bár az 1944 őszétől fokozatosan újjászerveződő Csehszlovákia európai mértékkel mérve nem szenvedett jelentős károkat, a németek kitelepítése miatt azonban jelentős munkaerőhiány lépett fel a cseh-morva területeken, ezért a szlovákiai országrészből pótolták a hiányzó munkáskezeket, és egyúttal a közmunkarendeletet is alárendelték a nemzeti homogenizációs politikának. Így 1945 őszén közel tízezer magyar nemzetiségű férfit szállítottak a Szudéta-vidékre, munkaszolgálatra, majd 1946/47 telén további tízezer felvidéki magyar családot, több mint negyvenezer személyt ugyancsak említett térségbe küldtek.¹¹

A kényszerszolgálat elhurcolt és a Magyarországra menekült magyarok helyére pedig Szlovákia északi és középső részéből toboroztak telepeseket. Már a csehszlovák közigazgatás visszaállítását követően a magyarok lakta szlovákiai településeken kizárólag csak szlovákok (csehek) lehettek helyi előljárók vagy a nemzeti bizottságok tagjai, továbbá ők voltak a kedvezményezettjei az ún. nemzeti gondokság (nádrodný právca) intézményének is. A gondnokok ugyanis az elkobzásra ítélt (zár alá vett) magyar vagyonok (főként ipari és kereskedelmi vállalkozásokat) felett gyakoroltak ellenőrzést. A tisztviselők dél-szlovákiai megjelenése mellett a hatóságok már 1945 nyaratól-őszétől szorgalmazták szlovák iparos és főként földműves családok letelepítését is. Ez a szándék azonban csak részben valósulhatott meg. Az ún. belső telepések megjelenése ugyanis konkurenciát jelentett a külföldről hazatérő (repatriáns, reemigráns) szlovákok számára, mivel a felvidéki magyarság egy részének, mintegy kétszázezer embernek az egyoldalú kitelepítését nem sikerült elérnie a csehszlovák kormánynak.¹²

A felvidéki (szlovákiai) magyarság lélekszámának kifejezetten statisztikai csökkentését szolgálta az ún. reszlovakizáció. Mivel a Kassai kormányprogram a cseh és szlovák nemzetiséghez való tartozáshoz kötötte az állampolgárságot és a hozzákapcsolódó jogokat, ezért az állam lehetőséget adott a magukat korábban magyar nemzetiségűnek valló felvidékieknek, hogy a hatóságok előtt szlovákká nyilvánítsák magukat, mintegy ezzel mentesüljenek a hátrányos megkülönböztetés alól. A szlovákiai magyarság több mint 40%-a engedett a csábításnak, és vállalta fel e kényszerhelyzetben a többségi nemzethez való tartozását.¹³

A szlovák és cseh politikusok a magyar és német lakosság elköltöztetését (kitelepítését) összekötötték az évszázadok során szétszóródott szlovákok és csehek hazatelepítésével, repatriálásával. Ennek egyik eleme az 1946. február 27-én aláírt magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezmény is. Az egyezmény megkötését a csehszlovák fél szorgalmazta, és e diplomácia dokumentumban is jól tükrözi, hogy azt, két nem egyenrangú fél kötötte. A magyarországi szlovákok áttelepülése az önkéntességen alapult, míg a szlovákiai magyarok esetében a kiválasztás joga az államot illette, vagyis a számukra ez az egyezmény kényszer-kitelepítésként értelmezhető.¹⁴

A történelmi Magyarország egyes térségei (Dél-Dunántúl, Dél-Alföld) a török uralom évszázadaiban, majd pedig azt követő felszabadító háborúk során csaknem teljesen elnép-

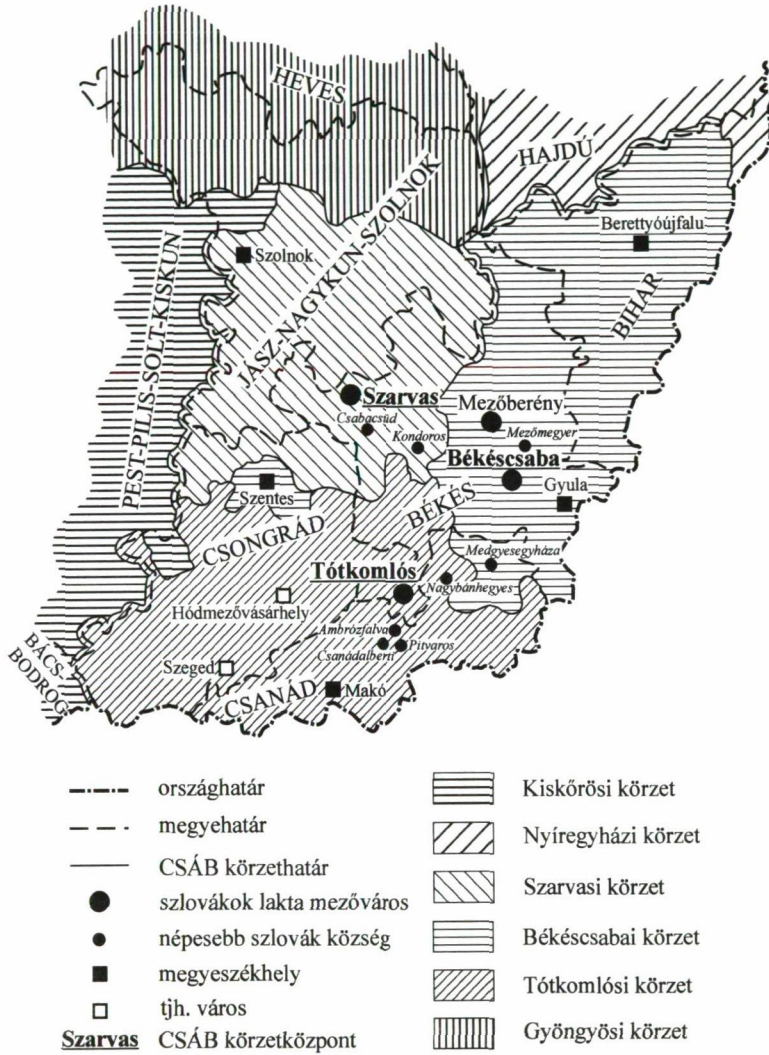
telenedtek. A XVIII. századi újratelepítés eredményeként többek között Felső-Magyarország sűrűn lakott térségeiből magyar és szlovák (tót) telepések érkeztek az Alföldre. A legnépesebb szlovák közösségek Békés és Csanád megyében jöttek létre, de a Bácskában (Petróc) és a Bánságban is éltek kisebb-nagyobb számban szlovákok. A Békés és Csanád megyei szlovákok őseinek többsége a mai Közép-Szlovákia területéről (főként az egykori Nógrád, Gömör, Kishont, Zólyom vármegyéből) vándorolt a jobb élet és a szabad vallásgyakorlás reményében a Délkelet-Alföldre, mivel legnagyobb részük evangélikus volt. Számos család azonban már úgy érkezett ide, hogy néhány évet átmenetileg valamelyik dél-nógrádi vagy Pest megyei településen töltött. A szlovákok többsége az alföldi mezővárosokban (Békéscsaba, Szarvas, Mezőberény és Tótkomlós) élt (1. ábra).¹⁵

A XVIII. századi újratelepítéstől az Alföld középső és déli térségeiben a viszonylag sűrűbb középkori településhálózat ugyanis nem szerveződött újjá, helyette kevesebb számú, de népesebb és nagyhatáru mezőváros alakult. E mezővárosi rendszerhez alkalmazkodtak megtelepedésük során a magyarok mellett az alföldi térségbe érkező nemzetiségek, így a németek, románok vagy a szlovákok is. E településtípus egyik jellemzője volt a XVIII. század második felétől kialakuló tanyarendszer, amelyik a XIX. század közepétől élte virágkorát. A dualizmus évtizedeiben megjelenő agárkonjunktúra kedvező hatással volt a mezővárosok fejlődésére, ugyanakkor egyfajta differenciálódás is bekövetkezett az említett időszakban a parasztság körében.

A szlovákok által délkelet-alföldi települések másik típusát az ún. telepítvényes falvak vagy kertészközségek (Pitvaros, Ambrózfalva, Csanádalberti) képezték. Határuk és népességszámuk messze elmaradt a mezővárosokétól. Ezek a falvak kamarai vagy magánföldesúri alapításúak voltak. A XIX. század első felében pusztáik benépesítésére, főként pedig dohánytermesztésre kötettek szerződést a földbirtokosok jórészt földnélküli zsellérekkel. A telepítvényes falvakat általában az egyfelekezatuság és egynyelvűség jellemezte, a legtöbb közösség ugyan magyar ajkú katolikus volt, de német és szlovák, illetve evangélikus és református közösségeket is találunk közöttük. A dohánytermesztést ezekben a falvakban a XIX. század közepétől a hagyományos gabona- és takarmánytermesztésre épülő gazdálkodás váltott fel. Mivel a falvak által használt földterület nem tartozott a telki állományhoz, külön rendelet szabályozta annak a polgári korszakbeli tulajdonjogát. A szűkhatáru falvakban a földbirtokviszonyok kedvezőtlenül alakultak, a helyi társadalomban meghatározó váltak a törpe- és kisbirtokosok, akik nem tudták földterületüket gyarapítani.

Az említettekén kívül még további településeken is találunk kisebb-nagyobb szlovák közösségeket, amelyek a nagybirtokok XIX–XX. századi felparcellázása (Medgyesegyháza, Kondoros, Csorvás, Csabacsúd) eredményeként jöttek létre, vagy egyéb (egyéni) földvásárlás útján (Mezőmegyer, Békés) alakultak ki. Összességében elmondható, hogy a békés-csanádi szlovákság társadalmi összetételét tekintve heterogén volt. A paraszti népesség jelentette (a térségbeli magyarsághoz hasonlóan) a legszámottevőbb csoportot, ugyanakkor e paraszti réteg gazdálkodása, birtokstruktúrája is változatos képet mutatott, a modernizálódó, piacra termelő családi gazdaságoktól az önellátást biztosító gazdaságokon át egészen a törpebirtokosokig és az agrárproletár létig. A kiegyezést követő gazdasági fellendülés is természetesen éreztette hatását a térségben élő szlovákság körében is, főként Békéscsabán és a mezővárosokban emelkedett az iparban és a terciér szektorban foglalkoztatott népesség száma és aránya.¹⁶ A szlovák identitás, a nyelv és a kultúra megőrzése is eltérő mértékű volt az egyes közösségeken, sőt még az egyes családokon belül is. Az 1930-as évek végére Békéscsabán már megszerveződött egy viszonylag szűk körű értelmiségi-iparos réteg is, amelyik az asszimiláció feltartóztatását fogalmazta meg célként, a térségbeli szlovák közösségekben ugyanis (bár eltérő mértékben) az 1920-as évektől megindult az erőteljesebb elmagyarosodás.¹⁷

1. ábra. A Csehszlovák Áttelepítési Bizottság (CSÁB) délkelet-alföldi körzetei a népesebb szlovák lakta településekkel

Forrás: A szerző saját szerkesztése

A telepítések előkészítése, és lebonyolítása

A Szlovák Telepítési Hivatal szakemberei nagy reményeket fűztek a Kárpát-medencei és ezzel együtt a békés-csanádi szlovák parasztcsaládok „hazatelepítéséhez”. Ettől az akciótól ugyanis nemcsak a szlovákság lélekszámának jelentős emelkedését várták, hanem olyan a gazdálkodásban jártas családok letelepítését is, akik legalább részben pótolhatták volna a kitelepített vagy elmenekült magyarok mezőgazdasági szakértelmét, és így a termelés folyamatosságának fennmaradását is. A háborús veszteségek mellett a zömében földműves felvidéki magyarság bizonytalan jogi helyzete is hozzájárult ahhoz, hogy Csehszlovákiában élelmiszerellátási nehézségek jelentkeztek a béke első éveiben.

A lakosságcsere-egyezmény alapján már 1946. március elejétől a CSÁB összességben mintegy három hónapon keresztül folytathatott toborzást a magyarországi szlovákok kö-

zött, hogy minél nagyobb számban nyerje meg őket az áttelepülésre. A trianoni országterületen többé-kevésbé figyelembe véve a szlovákok területi elhelyezkedését a CSÁB 18 toborzási körzetet hozott létre, amiből három (XIV. sz. Szarvasi, a XV. sz. Békéscsabai és a XVI. sz. Tótkomlói található a Délkelet-Alföldön (v. ö. *1. ábra*).

A magyar és a szlovák fél között nézeteltérés támadt a magyarországi szlovákság lélekszámának megítélésében. A CSÁB 300–450 ezer közöttire becsülte a magyarországi szlovákok számát, míg a magyar fél az 1941. évi népszámlálás eredményeire hivatkozva, aminek során mintegy 76 ezren vallották magukat szlovák anyanyelvűnek, százezer körüli szlovák kisebbséggel számolt. Az 1941. évi népszámlálás szerint az akkori magyarországi szlovák anyanyelvűek több mint 60%-a, közel 48 ezer fő élt a békés-csanádi térségben.

A szlovákiai politikusokból, értelmiségiekből álló agitációs bizottság tagjai gyakorlatilag minden magyarországi (délkelet-alföldi) érdeklődőhöz eljutottak, munkájukat hatékonyan segítették a Magyarországi Szlovák Antifasiszta Frontjának tagjai és szimpatizánsai, akik a helyi közösségekben személyes ismeretségüket is latba vetették az áttelepülés érdekében, a szervezet szlovák nyelvű lapja, a Sloboda is teljes egészében az áttelepülést propagálta. Az érdeklődő szlovákok minél nagyobb arányú meggyőzését érzelmi (nemzeti) és racionálisnak tűnő (gazdasági) érvekkel próbálták elérni. A toborzógyűléseken is gyakran elhangzott, és a CSÁB által osztogatott röplapokon is hasonló volt olvasható: Miszerint az évszázadok alatt szétszóródott szlovákság egyedülálló lehetőség előtt áll, egyesítheti szétszóródott gyermekeit, és azért minden Szlovákián kívül élő szlováknak élnie kell a „hazatelepülés” lehetőségével. Aki szlovákságát (nyelvét, kultúráját) meg szeretné tartani, annak át kell költöznie az anyaországba, amelyik szélesre tárja kapuit a hazatérő véreik előtt. Aki nem tér haza, szolt a figyelmeztetés, az beolvad a magyar tengerbe, örökre elvész a szlovákság számára.

Külön is nagy figyelmet fordítottak a földműves lakosságra, akik számára a toborzó gyűlések során gazdálkodásra alkalmas tágas portákat, és megfelelő minimum 5–10 kat. hold, vagy ennél is nagyobb földterületet helyeztek kilátásba áttelepülésük esetére.¹⁸ Az agitáció részeként a Sloboda is térképmelléklettel ellátott cikkekkel igyekezett az érdeklődést felkelteni, az áttelepülők jövődi lakóhelyét bemutatva. Már az ún. négy oldalas jelentkezési, közismertebb nevén, a Szlovák lapon is, amelyet aláírásukkal kellett hitelesíteniük a jelentkezőknek, részletesen felmérték a kitelepülni szándékozók ingatlanvagyonát (ház, termőföld és annak művelési ág szerinti megoszlása) és a hozzátartozó ingóságokat (állatállomány, gazdasági eszközök stb.) is. A jelentkezési lapok birtokában összesíthették 1946 nyarán az áttelepülni szándékozók erőforrásait, és használták fel az adatokat szlovákiai telepítési terveik kidolgozására. A csehszlovákiai áttelepülésre jelentkezők lélekszáma országosan elérte a 95 ezret, az átköltözni szándékozók több mint harmada (35 ezer fő) volt délkelet-alföldi illetőségű (*1. táblázat*).¹⁹ A jelentkezők társadalmi megoszlása változatos képet mutat. A kitelepülés iránti érdeklődést mindenképpen befolyásolták szociális szempontok, a kilátásba helyezett kedvezőbb csehszlovákiai életlehetőségek is, hiszen a napszamosok száma és aránya mind a Délkelet-Alföldön, mind pedig országosan meghaladta a földművesekét.

Ha a földműves családok által birtokolt föld nagyságát vesszük alapul, akkor szembejön a kisbirtokosok túlsúlya (*2. táblázat*).²⁰ A kitelepülésre jelentkezők földterületének nagyságát kedvezően befolyásolta az 1945. évi magyarországi földreform is. A lakosságcsereét magyar oldalról koordináló Magyar Áttelepítési Kormánybizottság (MÁK) összesítése szerint a jelentkezők több mint 52 ezer kat. hold mezőgazdasági területet birtokoltak, amelynek harmada (18 ezer kat. hold) az említett földreform eredményeként került tulajdonukba. Az említett földterületnek majdnem fele (25 ezer kat. hold) esett a délkelet-alföldi településekre, ebből a földreform során juttatott terület nagysága megközelítette a 11,5 ezer kat. holdat, ami az összterület 46%-a.

1. táblázat. Az áttelepülésre jelentkezett békés-csanádi szlovákok foglalkozási megoszlása (1946)

CSÁB-körzet	A jelentkezők lélekszáma (fő)	A jelentkezési lapok száma (db)	A jelentkezők foglalkozási szerkezete a jelentkezési lapok alapján (fő)				
			földműves	nap-számos	iparos	háztartásbéli	egyéb
Szarvasi	5 691	2 408	496	1 120	278	150	364
Békéscsabai	16 808	6 853	1465	1 458	2 519	580	831
Tótkomlói	12 975	6 071	1731	2 336	595	180	1269
Békés-Csanád összesen	35 404	15 332	3692	4 916	3 392	850	2484
Magyarország egyéb	60 320	27 549	5324	7 716	7 437	3057	4015
Magyarország összesen	95 724	42 881	9016	12 630	10 829	3907	6499

Forrás: A szerző saját szerkesztése

2. táblázat. Az áttelepülésre jelentkezett békés-csanádi szlovák földművesek megoszlása birtoknagyság szerint (1946)

CSÁB-körzet	A földművesek		Megoszlása birtoknagyság szerint (kat. hold)		
	száma	aránya (%)	1–5	5–20	20–100
Szarvasi	496	20,7	229	258	9
Békéscsabai	1465	21,4	957	492	16
Tótkomlói	1731	28,5	1261	439	31
Békés-Csanád összesen	3692	24,1	2447	1189	56
Magyarország egyéb	5324	19,3	4049	1110	155
Magyarország összesen	9016	21,0	6506	2299	211

Forrás: A szerző saját szerkesztése

A csehszlovákiai áttelepülésre jelentkezők döntését részben „nemzeti szempontok” is befolyásolták, az agitáció hatására feléledhetett a jelentkezők szunnyadó szlovák öntudata is, de legalább ilyen erősek voltak a szociális indítékok is, a jobb élet, a saját tulajdon (ház, föld) utáni vágy, illetve ezek valósággá válása az áttelepüléssel. A magyarországi s így békés-csanádi szlovákság erősen megosztottá vált a „menni vagy maradni” kérdésében. Többségük a több mint két évszázad során, amely az alföldi letelepedésüktől telt el a lakosságcseréig, beilleszkedett a magyarországi társadalmi és kulturális keretek közé, és a XX. század elejétől erősödtek az asszimilációs tendenciák is. Egyfajta kettős identitás alakult ki a békés-csanádi szlovákság körében is, ragaszkodtak hagyományaikhoz, így az irodalmi szlováktól valamelyest eltérő anyanyelvükhöz, és erős lokális kötődéssel is rendelkeztek, mindezek sokuknál a szülőföldön való maradás szándékát erősítette.²¹

A toborzási akcióval egy időben, 1946 tavaszán a csehszlovák helyi (települési) igazgatás is számba vette magyar nemzetiségű polgárainak vagyoni helyzetét, főként az ingatlanjaikat, a családfeleket ugyanis egymás után idézték be a helyi község- vagy városházára, ahol okmányokkal kellett igazolniuk tulajdonjogukat.²² 1946 nyarára tehát a kitelepülni szándékozó magyarországi szlovákok és az áttelepítésre kijelölt felvidéki magyarok ingatlan-nyilvántartása egyaránt a csehszlovák hatóságok kezében volt. Ennek birtokában állíthatták össze az ún. ikresítési vagy ingatlancsere-névjegyzékeket, amelyek a tényleges csere, a tervezett kölcsönös átköltöztetések alapját jelentették.

A szlovákiai telepítési szempontok közül az etnikai volt a legfontosabb, az államterületnek gyakorlatilag azt a déli részét érintették, amelyik az első bécsi döntés eredményeként átmenetileg ismét visszakerült Magyarországhoz. Ebben a döntő többségben magyarok lakta, néhol 35–40 km széles területsávban próbálták meg a Szlovák Telepítési Hivatal szakemberei a szlovák nyelvhatárt délebbre tolni, illetve a homogén magyar lakosságú területek közé szlovák szigeteket kialakítani a többirányú betelepítéssel. De legalább ilyen jelentőséget tulajdonítottak a szlovák gazdasági szakemberek annak is, hogy a „hazatérők” a korábbiakhoz hasonló földrajzi-természeti viszonyok, talajadottságok közé kerüljenek, ahol a mezőgazdasági termelés, növények és tenyésztett állatok is többé-kevésbé hasonlóak. Általános elvként fogadták el, hogy a kölcsönös áttelepítés alapja a családok, hivatalos megfogalmazás szerint a „gazdasági egységek” legyenek. A gazdálkodáshoz pedig megfelelő lakóházak, gazdasági épületek álljanak rendelkezésükre, továbbá egy-egy gazdasági egységhez legalább 5 kat. hold birtok tartozzon, a magyarországi szlovákoknak szánt földterületet egyéb helyi forrásokból (községi földekből) kívánták még kiegészíteni.

A telepítési hivatal a tervek kidolgozásába bevonta kitelepülni szándékozóik képviselőit, az egyes magyarországi szlovák közösségek által delegált megbízottakat is, akik lehetőséget kaptak arra is, hogy Szlovákiába utazzanak és a helyszínen, a közösségük, településük számára kijelölt faluban, kisvárosban tájékozódjanak. Az ún. „bizalmiak” érdekvédő tevékenységüket a népeességcseréig lezárásig végezték. A Magyarországra áttelepített magyarok közül többen úgy emlékeznek, hogy a magyarországi szlovákok, illetve képviselőik 1946 nyarán-őszén körbejárták a felvidéki falvakat, és amelyik ház megtetszett nekik, annak tulajdonosát jelölték ki magyarországi átköltöztetésre.

A Szlovák Telepítési Hivatal 1946 augusztusában–szeptemberében jelölte ki azokat a magyar családokat, akiket a csere keretében Magyarországra kívánnak telepíteni. Kik lettek a „kiválasztottak”? A hatóságokat nemzeti, illetve szociális-vagyoni szempontok egyaránt irányították az áttelepítendő magyarok kiválasztásakor. Azok kerültek a névjegyzékbe, akik az ún. betelepítési övezetben laktak, továbbá következetesen ragaszkodtak magyarságukhoz, vagyis nem nyújtottak be reszlovakizációs kérelmet, és végül olyan megfelelő ház- és földvagyonnal rendelkeztek, amelyik alkalmassá teheti az új tulajdonost az önálló gazdálkodásra. Így jelölték ki a délkelet-alföldi szlovákok letelepítési helyéül a gazdasági szakemberek a mátyusföldi, a csallóközi és az Alsó-Garam menti magyar falvakat, kisvárosokat, illetve ezen települések magyarságuk mellett végletekig kitartó, módosabb családjait ingatlanjaikkal (2. ábra).²³ E térség a közeli felvevőpiacoknak és a kiépült gazdasági kapcsolatoknak köszönhetően fejlett, árutermelő mezőgazdasággal rendelkezett, és egész Csehszlovákia éléstárának számított.

1946 őszén került sor az ikresítési ívek összeállítására, amelyik a tényleges kétoldalú csere alapját jelentették. Az egy-egy magyarországi településről származó szlovák családokat igyekeztek ugyanabba vagy legalább egymáshoz közeli felvidéki helységekbe irányítani. Az ún. „ikresítési ívek” „A” és „B” oldalból álltak. Az előbbi az áttelepítésre kijelölt felvidéki magyar család (gazdasági egység) adatait tartalmazta: lakcímet, a gazdasági egységhez tartozó személyek felsorolását, születési évükkel együtt, a családfő foglalkozását, a gazdasági egységhez tartó mezőgazdasági terület nagyságát, külön jelölve a szőlőt, illetve az áttelepítendőket által birtokolt ház (házzész) arányát. A másik, vagyis a „B” oldal ugyanezeket az információkat jelenítette meg, csak éppen az áttelepülni szándékozó szlovák családokra vonatkoztatva. Egy-egy ív 32 magyar és ugyanannyi szlovák család (gazdasági egység) adatait helyezte egymás mellé, úgy, hogy mindegyik felvidéki családnak volt egy magyarországi szlovák „ikerpárja”. Azokról a kitelepülni szándékozó szlovákokról, akik nem, vagy alig rendelkeztek ingatlanvagyonnal önálló („S”jelzésű) névjegyzéket állítottak össze, őket egyoldalúan fogadta be Csehszlovák Állam, legtöbbszörük az ún. Szudéta-vidéken, a kitelepített németek ingatlanjaiban helyezték el.

2. ábra. A békés-csanádi szlovákok szlovákiai letelepítése a lakosságcsere keretében

A letelepítendő dél-alföldi szlovákok

■ XIV. sz. Szarvasi körzet

□ XV. sz. Békéscsabai körzet

● XVI. sz. Tótkomlói körzet

I.-VIII. A Szlovák Telepítési Hivatal (Osídlováci úrad) körzetének száma

--- országhatár

..... járáshatár

● Léva járási székhely (szlovák közigazgatás szerint)

Forrás: A szerző saját szerkesztése

Az ikresítési ívek számbavétele során egyértelművé válik, hogy a szlovák hatóságok többnyire módosabb magyar családokat jelöltek ki áttelepítésre, mint szlovák „ikerpárjaik” voltak (3. táblázat).²⁴ Az említett névjegyzékek segítségével bonyolították le a tényleges átköltöztetéseket 1947 április elejétől mintegy két éven keresztül.

3. táblázat. Az ún. ingatlancsere-névjegyzék

	A oldal szlovákiai település	B oldal magyarországi település
	Érsekújvár, Komáromszentpéter, Andód, Perbete	Békéscsaba
A névjegyzékben szereplő családok (gazdasági egységek) száma	599	595
A gazdasági egységekhez tartozó személyek száma	2241	2572
A családok tulajdonában levő házak (tanyák) száma	594	369
Ebből 1/1 tulajdonrész	573	326
A mezőgazdasági ingatlanok összterülete (kat. hold)	6721	2112
Ebből 1–5 kat. hold	112	419
5–10 kat. hold	323	146
10–20 kat. hold	182	29
20 kat. hold felett	73	1
A családfők közül földműves foglalkozású	552	556

Forrás: A szerző saját szerkesztése

Az egyezmény biztosította az ingóságok (bútorok, mezőgazdasági eszközök, állatállomány) kölcsönös, szabad és vámmentes átvitelét egyik országból a másikba, jóllehet ezt az elvet a csehszlovák fél szerette volna megváltoztatni, a magyar kormány azonban ragasz-

kodott az egyezmény szelleméhez, a vita miatt viszont mintegy félvéssel később kezdődhetett meg a tényleges csere. Mivel óriási tömegű árut kellett elszállítani, ezért a költöztetéseket csak a vasút igénybevételével lehetett megoldani. Az ún. berakodó állomásokon álló induló szerelvényekhez pedig tehergépkocsival szállították az ingóságokat, és ugyanilyen módon történt a megérkezés után az értékeknek az érkezési állomásról történő házhoz vitele is. Az ikresítési íveket kizárólag csak a szlovák fél tudta hasznosítani, mivel az áttelepített magyarok annyi ingatlant hagytak hátra, amennyi biztosította a kitelepülő szlovák családok megfelelő életkezdését. Magyarországon azonban az említett okok miatt rendkívüli nehézséget okozott az áttelepített felvidéki családok fogadása, akiknek közel négyötödét a kitelepített vagy vagyoneklobzást szenvedett magyarországi németek ingatlanjaiban helyezte el kormánybiztosság.²⁵

A lakosságcsere keretében a békés-csanádi térségből mintegy 35 ezren jelentkeztek áttelepülésre, akinek több mint kétharmada közel 25 ezer fő (6 ezer család) ténylegesen is csehszlovák állampolgár lett. A magyarországi szlovákok ugyanis, amíg át nem lépték a magyar határt, visszavonhatták kitelepülési szándékukat, ezt a lehetőséget a MÁK többször is megerősítette számukra, a csehszlovák fél azonban emiatt Magyarországot a csere elszabotálásával vádolta. Levéltári forrásokra alapozott becsléseink szerint mintegy 1000–1200 olyan kisbirtokos békés-csanádi szlovák parasztcsalád (gazdasági egység) költözött át Szlovákiába, akik többé-kevésbé már Magyarországon is önállóan gazdálkodtak, mellettük még néhány száz, kevés földdel rendelkező, de a gazdálkodásban valamilyen fokú jártasságot szerzett délkelet-alföldi családot is letelepítettek az említett térségbe a szlovák hatóságok. Az önálló gazdálkodásban jártas magyar parasztcsaládok szakértelmét legfeljebb csak részben sikerült a lakosságcsere során pótolnia a Szlovák Telepítési Hivatalnak. A telepítési szakemberek igen jelentős segítséget nyújtottak (gépek, állatok, vetőmag) az áttelepült parasztcsaládoknak, akik ennek ellenére nehezen találták meg helyüket új otthonukban.²⁶

JEGYZETEK

1. A felvidéki magyarság II. világháború utáni kálváriájának első összefoglalása a szocializmus időszakában csak külföldön (nyugaton) jelenhetett meg (Janics Kálmán 1979) Néhány a magyar–csehszlovák lakosságcsere vonatkozó monográfia és tanulmánykötet, amelyik az utóbbi években jelent meg: Gulyás László (1993), Kugler József (2000), Vadkerty Katalin (2001), Popély Árpád–Szarka László–Šutaj, Štefan. (2007), Šutaj, Štefan (2008).
2. Az Osztrák–Magyar Monarchia esetében erről bővebben lásd Gulyás László (2002): Az Osztrák–Magyar Monarchia és a regionális etnikai nacionalizmus. A Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs. 168–188. old.
3. Gulyás László (2009): Regionális folyamatok a 19. században. 93–95. old. In. Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó.
4. Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest. 75–76., 89–93. old.
5. Gulyás László (2003): A csehszlovák állam első felbomlásának (1938–1939) regionális vonatkozásai. Tér és Társadalom 2003/3 szám 129–145. old.
6. Az első Csehszlovák Köztársaság telepítéspolitikájáról: Popély Árpád (2003), a szerző egyebek mellett felsorolja az államfordulat után a déli határtérségben létrehozott telepeket, kolóniákat (92–93. o.). Simon Attila (2004) tanulmányában összegzi a kolonizációs tervek csehszlovák nemzeti vonatkozásait is (129–131. o.).
7. Simon Attila (2010): 30–33. o.
8. Tóth Á. (1993): 21–51. o. A kollektív bűnösség elvét a háború utáni új magyar politikai elit is elfogadta a magyarországi németek vonatkozásában, és érvényesítette is azt többek között a földreform végrehajtása során.

9. A csehszlovák nemzetállam kiépítésének tervezetéről és annak részleges megvalósulásáról: Popély Árpád–Szarka László–Šutaj, Štefan. (2007): 7–33. o., Gulyás László (2008): 351–371. o.
10. Vadkerty Katalin (2001): 213. o.
11. Vadkerty Katalin (2001): 54–55. o.
12. Vadkerty Katalin (2001): 197–204. o.
13. Vadkerty Katalin (2001): 351–372. o.
14. A lakosságcsere-egyezmény megkötésének külpolitikai vonatkozásaihoz: Kertész István (1995): 231–270. o.
15. 1. ábra. Forrás: Kugler József (2000.) 220. o.
16. A békés-csanádi szlovákok történetére, művelődéstörténetére, életviszonyaira vonatkozó néhány monográfia, forráskiadás és szépirodalmi mű: Závada Pál (1997), Gyivicsán Anna. (2003), Gombos J. (2008), Bernula M. (é. n.), Gyivicsán Anna–Krupa András. (é. n.).
17. Tóth István (1999): 39–49. o.
18. Kugler József (2000): 47–55. o., Skultéty Csaba (2010): 75–89. o.
19. 1. táblázat: Forrás: Új Magyar Központi Levéltár (ÚMKL) Magyar Áttelepítési Kormánybiztoság (MÁK) XIX-A-15-d/117. „Kimutatások” adatai alapján szerkesztve.
20. 2. táblázat: Forrás: ÚMKL-MÁK XIX-A-15-d/117. „Kimutatások” adatai alapján szerkesztve. A kétnyelvű (szlovák-magyar) jelentkezési lapokat a CSÁB tisztviselői töltötték ki négy példányban, a kitöltött lapok egyikét kapta meg a MÁK, és ez alapján ellenőrizhette le a magyar állam is a kitelepülésre jelentkezők vagyoni viszonyait, készíthette elő ennek birtokában a felvidéki családok fogadását.
21. Kugler József (2000): 47–55. o. A lakosságcsere délkelet-alföldi lebonyolítására vonatkozó újabb kutatási eredmények: Miklós Péter (2008). Bagyinszky M. (2007): a szerző mélyinterjút készített egyebek mellett a szülőföldjükön maradt medgyesegyházi szlovákokkal is (102–106. o).
22. Angyal B. (2007) 33–35. o.
23. 2 ábra. Forrás: ÚMKL-MÁK XIX-A-15-d/65-66. adatai alapján szerkesztve. A szlovák telepítési szakemberek a CSÁB magyarországi körzeteit a többé-kevésbé hasonló földrajzi adottságokkal rendelkező szlovákiai telepítési körzetekkel ikresítették. Vadkerty K. (2001): 264–269. o.
24. 3. táblázat. Forrás: ÚMKL-MÁK XIX-A-15-d/65-66. Az ikresítési névjegyzékek adatai alapján szerkesztve.
25. A felvidéki magyarok anyaországi letelepítésének nehézségeiről Kugler József (2007).
26. A lakosságcsere hatása a békés-csanádi szlovák családokra. Krupa András. (2004) saját csanád-alberti gyökerű családjának a szétszórattatását mutatja be. Az áttelepült szlovák családok integrációjának nehézségeiről, hosszan elnyúló folyamatáról Pariková, Magdaléna (2001, 2010), és Szarka László–Tóth Károly (2010): 150–156. o.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Angyal Béla (2007): Gúta 1945–1949. Lilium Aurum Kiadó, Dunaszerdahely. (Második bővített kiadás).
- Bagyinszky Marianna (2007): Medgyesegyháza a csehszlovák–magyar lakosságcsere tükrében. Belverde Meridionale (Történelem és Társadalomtudományok) 5–8. sz. 94–131. o.
- Bernula Mihály (é. n.): Pitvarosi krónika. Szubjektív fejezetek a magyarországi szlovákok történetéhez. Mikszáth Kiadó, Balassagyarmat.
- Gombos János szerk. (2008): Szlovákok a Dél-Alföldön. Forrásválogatás a 17. század végétől a 18. század végéig. Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, Békéscsaba.
- Gulyás László (1993): A csehszlovák–magyar lakosságcsere rövid története. KAPU 1993/10-11-12. szám 54–57. old.
- Gulyás László (2002): Az Osztrák–Magyar Monarchia és a regionális etnikai nacionalizmus. A Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs. 168–188. old.
- Gulyás László (2003): A csehszlovák állam első felbomlásának (1938–1939) regionális vonatkozásai. Tér és Társadalom 2003/3 szám 129–145. old.

- Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest.
- Gulyás László (2008): Edvard Beneš – Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó, Gödöllő.
- Gulyás László (2009): Regionális folyamatok a 19. században. 93–95. old. In: Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó.
- Gyivicsán Anna (2003): A nemzetiségi lét és kultúra dimenziói I–II. Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, Békéscsaba.
- Gyivicsán Anna–Krupa András (é. n.): A magyarországi szlovákok. Útmutató Kiadó, Budapest. (Változó világ 16.)
- Janics Kálmán (1979): A hontalanság évei. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Bern) kiadása, München. (Új, első magyarországi kiadása: Budapest, Hunnia Kiadó Kft. 1989.)
- Kertész István (1995): Magyar békeillúziók 1945–1947. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Krupa András (2004): Moja rodina – Családom. In: Národopis Slovákov v Maďarsku. 20. (Szerk.: Anna Divičanová–Juraj Ando). Magyar Néprajzi Társaság, Budapest. 33–143. o.
- Kugler József (2000): Lakosságcsera a Délkelet-Alföldön 1944–1948. Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest.
- Kugler József (2007): A felvidéki magyarok letelepítése. In: Otthontalan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák–magyar lakosságcserére 60. évfordulójára. (Szerk.: Molnár Imre–Szarka László.) MTA Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság, Komárom. 114–126. o.
- Miklós Péter (2008): A csehszlovák–magyar lakosságcserére Csanád megyei történetéhez. In: Múzeumi kutatások Csongrád megyében, 2007. (Szerk. Tóth István.) Móra Ferenc Múzeum, Szeged. 93–100. o.
- Paríková, Magdaléna (2001): Reemigrácia Slovákov z Maďarska v rokoch 1946–1948. Etnokultúrne a sociálne procesy. STIMUL, Bratislava.
- Paríková, Magdaléna (2010): Etnokulturális és társadalmi folyamatok Európában a második világháborút követő migrációk tükrében. A csehszlovák–magyar lakosságcserére-egyezmény következményei 105–110. o.
- Popély Árpád (2003): A kolonizáció területi vonatkozásai és etnikai következményei. Fórum Társadalomtudományi Szemle. 2. sz. 83–102. o.
- Popély Árpád–Šutaj, Štefan–Szarka László (szerk.) (2007): Benes-dekrétumok és a magyar kérdés 1945–1948 (Történeti háttér, dokumentumok és jogszabályok.) Attraktor Kiadó, Gödöllő.
- Simon Attila (2004): Telepítések Dél-Szlovákiában a két világháború között. Korall Társadalomtörténeti folyóirat 18. sz. 30–47. o.
- Simon Attila (2010): Előzménye volt-e az 1938-as év a csehszlovákiai magyarok 1945 és 1948 közötti jogfosztottságának? In: Vonatok északnak és délnek. A második világháborút követő szlovák–magyar lakosságcserére története és következményei. (Szerk.: Szederjesi Csilla.) Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján. 15–33. o. (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 57.)
- Skultéty Csaba (2010): A szlovákok és mi egy kelet-nyugati publicista szemével. Kairosz Kiadó, Budapest.
- Šutaj, Štefan 2008: Magyarok Csehszlovákiában 1945–1948 között Tanulmányok a beneši dekrétumokról, a csehországi deportálásokról és a lakosságcseréről. Lucidus Kiadó, Budapest.
- Szarka László–Tóth Károly (szerk.): Alsó- és Felsőszeli a 20. században. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja-Komárom (Lokális és regionális monográfiák 6.)
- Tóth Ágnes (1993): Telepítések Magyarországon 1945–1948 között – A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák–magyar lakosságcserére összefüggései. Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét.
- Tóth István (1999): A Békés és Csanád megyei szlovákok anyanyelvi művelődési viszonyai 1919–1944. Országos Szlovák Önkormányzat, Budapest. (Szlovák nyelven is egy kötetben)
- Vadkerty Katalin (2001): A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai a magyarság 1945–1948 közötti történetéről. Kalligram Kiadó, Pozsony.
- Závada Pál (1997): Jadviga párnája. Szépirodalmi Kiadó, Budapest.